

Fonetik – läran om ljudens exakta uttal, hur de formas med hjälp av talorganen samt hur de låter.

Fonologi – läran om hur ljuden används i ett visst språks system, vilka uttal som räknas som varianter av samma ljud, samt om hur språkets olika ljud kan kombineras till ord.

Ortografi – rättskrivnings- och stavningslära.

Morfonologi – läran om systematiska ljudväxlingar vid böjning och bildning av ord.

Morfologi – läran om ordens böjning och om bildningen av nya ord med hjälp av ändelser och förstavelser.

Syntax – läran om hur orden fogas samman till fraser, fraser till satser och satser till meningar.

Samtliga ovan uppräknade delar av grammatiken kommer att behandlas mera i detalj längre fram i texten.

Språkvetenskapen omfattar dock ytterligare ett antal viktiga discipliner, bland annat:

SEMANTIK

Läran om ordens, böjningsformernas, frasernas och satsernas exakta innebörd eller betydelse.

Inom semantiken talar man om ords olika betydelsemässiga förhållande till varandra. Viktiga begrepp är

Synonymi – det förhållande som råder mellan ord som betyder nästan samma sak.

Synonymer är t.ex. *vacker, skön, snygg, fin, grann, söt, vän, fager, täck,*

Obstruenter är konsonanter som uttalas med ett större hinder för luftströmmen. Därför blir friktionen eller brusljudet vid dessa konsonantljud starkare. Sådana ljud är bl.a. [b], [p], [v], [f], [d], [t], [s], [z], [g], [k]. Obstruenterna förekommer vanligen i par om **tonande** och **tonlösa** medan sonoranterna vanligen bara förekommer som tonande. Tonlösa ljud uttalas utan att stämbandets vibrera och generera någon ton, medan tonande ljud uttalas med utnyttjande av stämbandets vibration. Mest påtagligt hör man skillnaden om man uttalar enstaka konsonantljud samtidigt som man håller för öronen. Stämbandets vibration hörs då som ett mycket starkt surrande inne i huvudet. Jfr t.ex. [v] och [f].

Luftströmmens väg, det s.k. resonansrummet, spelar stor roll för ljudets kvalitet. Språkljud som endast uttalas med luftström genom munhålan kallas **oral**, t.ex. [a], [b], [g]. Språkljud som uttalas med luftström genom näshålan kallas **nasal**, t.ex. franskanas nasala vokaler samt [m], [n] och [ɲ].

De olika ljuden får vidare sin karaktär av var i munnen de uttalas och på vilket sätt de uttalas. Tre faktorer urskiljs:

- **artikulatorn**, den rörliga delen av talorganen, dvs. tungan eller underläppen, sätts emot eller närmas till
- **artikulationsstället**, den fasta delen av talorganen, dvs. överläppen, tänderna eller gommen, och
- **artikulationssättet**, dvs. huruvida luftströmmen t.ex. pressas genom en trång passage, helt avspärras eller släpps ut genom näsan.

Beroende på **artikulator** kan följande konsonanttyper urskiljas:

- **Labial** uttalas med hjälp av underläppen. Sådana är framför allt [b], [p], [m], [v], [f].
- **Apikal** uttalas med hjälp av tungspetsen.
- **Koronal** (eller predorsal) uttalas med hjälp av främre delen av tungan, det s.k. tungbladet. Apikal eller koronal är framför allt [d], [t], [n], [r], [l], [s], [z], [ʃ], [ʒ].
- **Dorsal** uttalas med hjälp av tungans ovansida, den s.k. tungryggen. Sådana är framför allt [ç], [ŋ], [ʁ], [g], [k], [ŋ].

Beroende på **artikulationsställe** kan följande konsonanttyper urskiljas:

- **Labial** uttalas mot överläppen. Sådana är framför allt [b], [p], [m].
- **Dental** uttalas mot övertänderna. Sådana är framför allt [v], [f], [d], [t], [n].
- **Alveolar** uttalas mot tandvallen, dvs. den kant tandbenet utgör bakom

Bland prepositioner, konjunktioner, räkneord och pronomen dyker det väldigt sällan upp nya ord. Dessa kallas därför **slutna** ordklasser.

Gemensamt för böjning och avledning är att det handlar om kombination av mindre byggstenar till större enheter. Dessa byggstenar kallas **morfem**. Ett morfem är en betydelsebärande del av ett ord som inte kan delas i flera ännu mindre betydelsebärande delar.

Man brukar räkna med följande olika typer av morfem:

Rot kallas det eller de betydelsemässigt grundläggande morfemet(-en) i ett ord, t.ex. /soff/- i *sofforna*. Rötter upplevs ofta på ett naturligt sätt höra hemma i en viss ordklass, t.ex. den substantiviska roten /hus/-, den adjektiviska roten /röd/-, eller verbrotten /sitt/-. Med tillägg av suffix kan nya ord bildas som hör hemma i andra ordklasser. Av den substantiviska roten /hus/- kan man bilda verbet *husera*.

Prefix (eller förled) är ett morfem som placeras före en rot, t.ex. det negerande prefixet /o/- i *olycka* eller /in/- i *inadekvat*.

Suffix (eller ändelse, efterled) är ett morfem som placeras efter en rot, t.ex. det adjektivbildande suffixet /-lig/ i *lycklig*, possessivsuffixet /-s/ i *Gunnars* eller det substantivbildande suffixet /-ning/ i *blandning*. Ett och samma ord kan samtidigt bestå av flera rötter, prefix och/eller suffix.

Infix är ett morfem som infogas inuti roten. Denna typ av morfem är ovanlig i indoeuropeiska språk, men kan anses förekomma i ett litet antal fall vid bildandet av vissa verbformer i slaviska språk.

Affix används som en samlingsterm för prefix, suffix och infix.

Affixen brukar indelas i **böjningsaffix** och **avledningsaffix**.

Böjningsaffixen är i de för oss vanligaste främmande språken så gott som alltid suffix (böjningssuffix eller böjningsändelser), men enstaka exempel på böjningsprefix förekommer också, t.ex. vid bildningen av superlativ i många slaviska språk, då ett prefix /naj/- sätts framför adjektivets rot, t.ex. slovenskans *bogat*, *bogatejši*, *najbogatejši* 'rik, rikare, rikast'.

När det gäller avledningsaffix förekommer både avledningsprefix och avledningssuffix, även om de senare överlag är vanligast.

/o/-/akt/-/sam/-/het/-/en/-/s/ består av sex morfem, en rot, tre avlednings-

medan många andra slaviska språk har ett särskilt hjälpverb för att bilda konjunktiv, t.ex. tjeckiskans *bych* 'jag skulle', *bys* 'du skulle' *by* 'han, hon skulle'...;

- **konditionalis**, uttrycker i vissa språk villkor.

Vissa språk har både konjunktiv och konditionalis, men många språk har endast en form för samtliga dessa funktioner. Om man väljer att kalla formen för konjunktiv eller konditionalis blir då mest en fråga om tradition. Även i svenskan har dessa modus i princip sammanfallit och vi har bara ett fåtal ursprungliga konjunktiver kvar (*vore*, *finge* m.fl.). I övrigt används konditionalis eller pluskvamperfekt (ibland även imperfekt) i konjunktivens ställe. Detta leder lätt till sammanblandning av begreppen.

(Det vore (konj.) ~ skulle vara (kond.) ~ hade varit (pluskv.) väldigt trevligt med lite mat nu. Om jag hade (imp.) tillräckligt mycket pengar skulle jag köpa (kond.) en ny bil.)

I svensk tradition används termen konjunktiv om motsvarande form i de slaviska språken, men man kan även stöta på termen konditionalis med syftning på samma form. I de slaviska språken skulle samtliga verbformer i exemplen ovan återges med en och samma form, nämligen konjunktiv.

De gängse **diateserna** är:

- **aktivum**, då satsens subjekt utför en handling och objektet blir utsatt för denna handling
- **passivum** (syntetiskt (sammansatt), t.ex. *misshandlades*; analytiskt (upplöst) eller perifrastiskt (omskrivande), t.ex. *blev misshandlad*), då satsens subjekt blir utsatt för handlingen och den som utför handlingen antingen inte finns angiven eller uppträder som satsdelen agent, t.ex. *Två ungdomar blev misshandlade på oppen gata (av ett gäng ligister).*
- **reflexivum** (medium), då samma person(er) både utför handlingen och utsätts för handlingen, t.ex. *jag tvättar mig.*

Svensk s-form kan förutom att uttrycka vanligt passivum även vara markör för en situation då handlingen utförs **reciprokt** (ömsesidigt), då två eller flera personer som grupp både utför handlingen och blir utsatta för densamma, men då var och en av personerna i gruppen inte utsätter sig själv, utan bara de(n) andra, för handlingen, t.ex. *boxas, kivas, umgås, träffas, följas åt,*

Attribut

Attribut står som bestämningar till substantiv, ibland även till pronomen och räkneord av substantivisk karaktär, och till substantiverade adjektiv.

- **Adjektivattribut** utgörs av ett adjektiv eller ett perfekt particip: *en liten pojke, den sönderslagna rutan*
- **Genitivattribut** uttrycker ägaren: *Lisas cykel, min bil*
- **Måttsattribut**: *fem bullar, ett tjog ägg, en kopp kaffe*
- **Innehållsattribut**: *en kopp kaffe*

I många fall är måttsattribut och innehållsattribut ömsesidigt utbytbara. I svenskan brukar man föredra att tala om ämnesnamnet som huvudord och måttet som måttsattribut. I slaviska språk gäller dock det omvända. Måttet ses gärna som huvudord och ämnesnamnet som innehållsattribut, eftersom ämnesnamnet står böjt i genitiv.
- **Prepositionsattribut** inleds med en preposition: *Maten i skolan*
- **Adverbattribut** utgörs av ett adverb: *Maten hemma*
- **Apposition** är en inskjuten förklaring som sätts mellan kommatecken: *Gustavsson, skolans rektor, fanns naturligtvis på plats.*
- **Epitet** utgörs ofta av en titel: *Herr Nilsson bor på tredje våningen.*
- **Infinitivattribut** utgörs av en infinitiv med infinitivmärke: *Viljan att leva är lika viktig som god omvårdnad.*
- **Relativattribut** utgörs av en bisats inledd med ett relativt pronomen eller pronominaladverb: *Pojken som kom springande grät hejdlöst. Huset där vi bor skall rivas.*
- **Satsattribut** utgörs av en nominal bisats inledd med *att* eller *om*: *Ursäkten att väckarklockan gått sönder var inte särskilt trovärdig. Frågan om alla var på plats besvarades genast av lagledaren.*

Predikativ

Termen predikativ används inte i äldre framställningar. Var och en av undertyperna behandlas i stället för sig utan en gemensam övergripande term.

Predikativer finns av följande typer:

- **Predikatsfyllnad** förekommer efter en rad verb som inte uttrycker handling utan snarare tillstånd, t.ex. *vara*, som i *Han är president*. Tillståndet kan även vara ett resultat av en handling, t.ex. *Han målade stolen röd*.

Beroende på om predikatsfyllnaden syftar på subjektet eller objektet i

Register

- abstrakta, 35
- accent, 19
- ackusativ, 33
- ackusativ med infinitiv, 66
- adjektiv, 36
- adjektivattribut, 56
- ackusativobjekt, 53
- adjektivfras, 58
- adverb, 37
- adverbattribut, 56
- adverbfras, 58
- adverbial, 55
- adverbiella bisatser, 63
- adversativa konjunktioner, 61
- affix, 29
- affrikator, 15
- agent, 68
- agent, 55
- agglutination, 27
- aktivum, 45
- akustisk fonetik, 10
- allofoner, 18
- allomorf, 30
- alveolara, 15
- analytisk, 26, 44
- analytiska, 27
- andra person, 43
- animat, 32
- animathet, 32
- antonym, 6
- apikala ljud, 14
- appellativer, 36
- apposition, 56
- artikulationsställe, 14
- artikulationssätt, 14
- artikulator, 14
- artikulatorisk fonetik, 10
- artnamn, 36
- aspekt, 48
- assimilation, 21
- attribut, 56
- auditiv fonetik, 10
- avledning, 25
- avljud, 23
- avsiktsbisatser, 63
- baklängesordböcker, 8
- bakre, 16
- baltiska, 3
- berättande bisatser, 64
- besjälad, 32
- bestämmdhet, 33
- betoning, 19
- bilabiala, 15
- bisats, 61
- bosniska, 3
- broad transcription, 13
- bulgariska, 3
- böjning, 25
- comment, 33
- countables, 35
- dativ, 33, 34
- dativobjekt, 54
- deklination, 25
- deltal, 42
- demonstrativa pronomen, 40
- demonstrativa räkneord, 42
- dental, 14
- deponens, 46
- deskriptiv, 2
- diakritiska tecken, 22
- diakron, 9
- diates, 45
- digrafer, 22
- diminutiv, 30
- direkt objekt, 53
- disjunktiv konjunktion, 61
- dorsala ljud, 14
- dualis, 32, 43